

TÜRK DİLİ TARİHİNDE 1828-1829: OSİP SENKOVSKIY VE TÜRK SEFERLERİNDEKİ RUS ASKERLERİ İÇİN CEP KİTABI

Serdar Karaca

■ Osip Senkovskiy [1800-1858], Rusya'daki Doğu biliminin kurucuları arasında sayılan isimlerdendir. Senkovskiy'in hayatı ve çalışmaları hakkında Hasan Eren'in *Türklük Bilimi Sözlüğü*'nde (Eren, 1998: 299-300) kısaca bilgi verilse de kendisi hakkında etraflı bir çalışma yakın bir tarihte, 2018'de Muvaffak Duranlı tarafından ortaya konmuştur (Duranlı, 2018). Makalede, Senkovskiy'in Rus Türklük biliminin gelişmesinde oynadığı rol üzerinde genişçe durulur ve onun *Karmanaya kniga dlya russkih voinov v turetskih pohodah* [= Seferlerindeki Rus Askerleri İçin Cep Kitabı] adlı eseri dönemini aşan bir çalışma olarak tanıtılır (Duranlı, 2018: 88). Bu yazıda ise daha çok, Senkovskiy'in adı anılan kitabını hazırlayan şartlar ve bu şartların genelde Doğu biliminin ve özelde de Türklük biliminin Rusya'daki gelişmesine olan etkisi üzerinde durulacaktır. Böylelikle konuyu geliştirmeye yardım edebilecek farklı bir yaklaşımın ortaya çıkması sağlanabilir. Bu bağlamda öncelikle Doğu biliminin iki ayrı koluna değinmekte yarar var.

Teorik Doğu Bilimi ve Uygulamalı Doğu Bilimi

Rus Doğu biliminin önemli isimlerinden Japonya ve Çin uzmanı Nikolay İosifoviç Konrad [1891-1970] "Staroye vostokovedeniye i yego noviyе zadaçı" [= Eski Doğu Bilimi ve Onun Yeni Vazifeleri] adlı makalesinde Doğu biliminin ortaya çıkışı ve gelişmesini ana hatlarıyla anlatır. Ona göre Doğu biliminin ortaya çıkışında filoloji önemli bir yer tutar (Konrad, 1966: 7). Bu çerçevede yazılı abidelerin önce derlenmesi, sonra bu abidelerdeki metinlerin kurulması ve en sonunda da bu metinlerin tarih, edebiyat, din, felsefe gibi farklı disiplinler penceresinden açıklanması ve yorumlanması gerekir. Farklı kültürleri yazılı eserler üzerinden bu şekilde tanıma ve öğrenme faaliyetinin Avrupalılar tarafından Doğu olarak adlandırılan coğrafyadaki halklar üzerinde tatbik edilmesiyle de Doğu bilimi ortaya çıkmış olur.

КАРМАННАЯ КНИГА
Д Л Я
РУССКИХЪ ВОИНОВЪ
ВЪ
ТУРЕЦКИХЪ ПОХОДАХЪ.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ ДЕПАРТАМЕНТА НАРОДНАГО ПРОСВѢЩЕНІЯ.

1828.

Şekil 1 Karmannaya kniga dlya russkih voinov v turetskih pohodah [= Türk seferlerindeki Rus askerleri için cep kitabı], çast pervaya [= birinci bölüm], Sankt Peterburg, v tipografii Departamenta narodnago prosvěšeniya [= halk maarifi bölümü basımevinde], 1828

Bu teorik Doğu bilimi anlayışının yanında Avrupalı sömürgeci güçlerin -başta İngiltere ve Fransa- siyasi, iktisadi ve dinî çıkarlarını sürdürmek için bir araç olarak kullanmaya başladığı pratik/uygulamaya dönük bir Doğu bilimi de gelişme kaydeder (Konrad, 1966: 7-10). Konrad Avrupa merkezci yaklaşımları eleştirdiği yazısında Rus Doğu biliminin müspet yanları üzerinde dursa da uygulamaya dönük Doğu bilimini sömürgecilik veya bir başka ifadeyle kolonileştirme çerçevesinde etkili ve sistemli bir biçimde kullanan ülkelerden birisi de Rusya'dır.

Dönemin Şartları Bağlamında Rus Doğu Bilimi

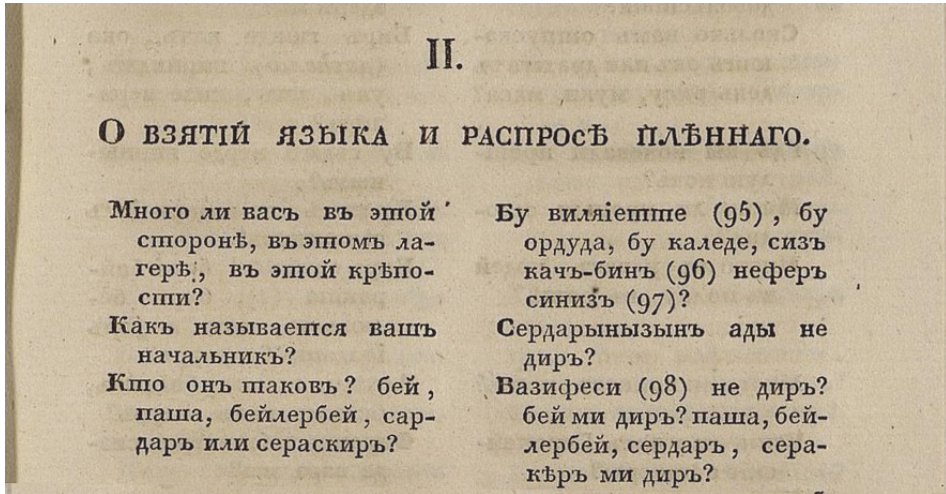
Kim ve Şastitko'nun gözetiminde hazırlanan *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya do seredinny XIX veka* [= XIX. Asrın Ortalarına Kadar Millî Rus Doğu Bilimi Tarihi] adlı kitapta, Rusya'daki uygulamaya dönük Doğu bilimi çalışmalarının ilerleme kaydetmesinde 1800'lerdeki siyasi gelişmelerin etkisinin büyük olduğu söylenir. Rusya'da Doğu biliminin belirli kuruluşlar çatısı altında sistemli bir yapılanmaya kavuşması Doğu'da sağlanan askerî başarılarla aynı döneme denk gelir. Napolyon Savaşları'ndan I. Dünya Savaşı'na kadar Rusya'nın harp sahası Doğu'dur. Rusya'nın XIX. asırdaki Balkan Savaşları'nda da yine Osmanlı Devleti'yle savaşılar (Kim ve Şastitko, 1990: 96-97). Yine aynı eserin başka bir yerinde Rusya'daki askerî Doğu biliminin kuruluşunda ve 1800'lerin ilk yarısındaki gelişmesinde Asya ve Avrupa Osmanlısındaki muhtemel cepheleleri oluşturacak bölgelerin araştırılması hedefinin olduğu belirtilir. Ancak askerî Doğu bilimi alışlageldik istihbarat bilgilerinden çok daha ötesini gerektirir. Bir ülkenin coğrafyası, ekonomisi, siyasi ve etnik yapısı ile halkının yaşayışı, dini ve âdetleri gibi hususlar da araştırılmalıdır. Bu bağlamda öne çıkan temel meseleyse Rusya'nın güney ve doğu komşularının dillerinin öğrenilmesidir (Kim ve Şastitko, 1990: 169-170).

Önceki paragrafta adı anılan kitapta verilen bilgilere göre, 1800'lerin ilk yıllarında Rusya'da bir dizi idari inkılap hayata geçirilir: Bakanlık sistemine geçiş, yeni üniversitelerin kurulması ve ülkenin eğitim bölgelerine ayrılması gibi. Bu gelişmeler aynı zamanda Doğu bilimi çalışmalarının hız kazanmasına da vesile olur. 5 Kasım 1804 tarihli üniversite nizamnamesine göre faaliyet göstermekte olan Moskova, Derpt (Tartu) ve Vilnius Üniversitelerinin yanında Peterburg, Kazan ve Harkov'da üniversite kurulması kararlaştırılır (Kim ve Şastitko: 1990, 97). İşte bu dönem Rus Doğu bilimde yeni bir safhanın başlangıcı olur. Artık Rusya'da Doğu bilimi çalışmaları tesadüfilikten kurtulur ve özellikle de güncel ihtiyaçlar çerçevesinde öncelikli diller olan Türkçe, Arapça ve Farsça'nın üniversite ve enstitülerde sistemli bir şekilde araştırılıp incelenmesi ve öğretilmesine başlanır. Bu şartlar bağlamında 25 Eylül 1822'de Osip Senkovskiy, Sankt Peterburg Üniversitesindeki hocalık mesleğine başlar. Arapça ve Türkçe dersleri veren Senkovskiy'in buradaki meslek hayatı 1847'ye kadar uzun yıllar sürer (Kim ve Şastitko, 1990: 149). Andrey Kononov'un *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi* adlı kitabında verdiği bilgiye göre Senkovskiy'in Rus Türklük bilimine katkıları tartışmaya açık bir mevzudur. Kimilerine göre Rus

Doğu biliminin güçlenmesine büyük katkıları olmuş, kimilerine göre de geride büyük eserler ve öğrenciler bırakmadan gitmiştir (Kononov, 2009: 158). Bütün bu tartışmaların ötesinde ise Senkovskiy Rus Türklük biliminin erken sayılabilecek bir döneminde Rusça-Türkçe konuşma kılavuzu, Rusça-Türkçe sözlük ve Türk dil bilgisini içeren bir cep kitabı hazırlayarak bu alandaki öncü isimlerden biri olur.

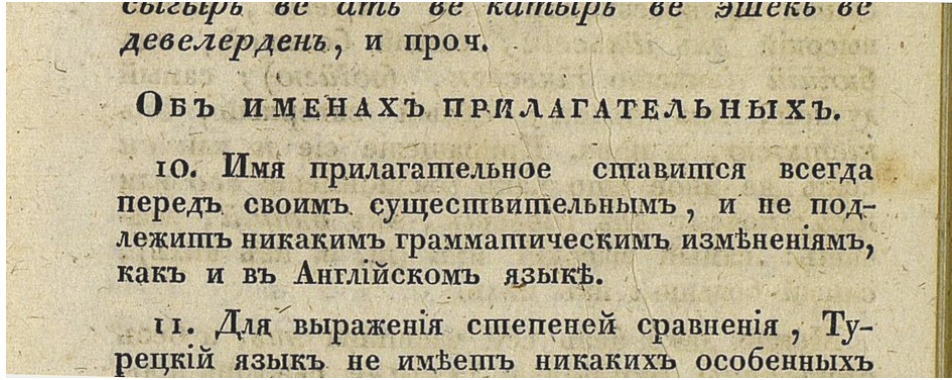
Türk Seferlerindeki Rus Askerleri İçin Cep Kitabı

Kononov, 1820'lerde Osmanlı ve onunla ilişkili coğrafyadaki siyasi gelişmelerin Türkçenin uygulamaya dönük olarak öğrenilmesi ihtiyacını doğurduğuna vurgu yapar. Bu ihtiyacı karşılayan isimse *Karmannaya kniga dlya russkih voynov v turetskih pohodah* [= Türk Seferlerindeki Rus Askerleri İçin Cep Kitabı] adlı kitabıyla Senkovskiy olur (Kononov, 2009: 205). Kitap iki bölüm hâlinde 1828 ve 1829'da Sankt Peterburg'da yayımlanır. İlk bölümde Rusça-Türkçe konuşma kılavuzu ve Rusça-Türkçe 4000 kelimelik sözlük yer alır (toplam II+107 s.). Senkovskiy kitabının başına koyduğu açıklamada sırasıyla Türkçedeki bazı seslerin söylenişinden ve kelimelerde vurgu konusundan söz eder. Burada Türkçe kelimelerde vurgunun Fransızcada olduğu gibi sonda olduğunu belirtir ve kipte yalnızca bu kurala uymayan durumlarda vurgunun gösterildiğini söyler. Konuşma kılavuzunun askerlikle ilgili durumlar için hazırlandığını ve sözlük kısmındaki yaklaşık 4000 kelimenin Osmanlıların konuşma diliyle tanışmayı sağlayacağını ekler. Kitabını Rus askerlerine ithaf ettikten sonra son söz olarak da ikinci bölümde Türkçenin kısa dil bilgisine yer verileceğini haber verir (Senkovskiy, 1828: I-II).

Şekil 2 1828 tarihli birinci bölümden bir kesit (31. s.). “Esir Alma ve Esiri Konaştırma” başlıklı kısım şöyle başlıyor (ikinci sütun): “Bu vilyayette (95), bu orduda, bu kalede, siz kaç-bin (96) nefer siniz (97)? Serdarınızın adı ne dir? Vazifesi (98) ne dir? Bey mi dir? Paşa, beylerbey, serdar, serasker mi dir?”

1829 tarihli ikinci bölümdeyse (toplam 76 s.) konuşma Türkçesinin temel kurallarına, yani dil bilgisine yer verilir (Senkovskiy, 1829). Kitabın başında herhangi bir açıklama yer almaz. Kitapta telaffuzdan başlayarak Türkçenin dil bilgisi kısaca anlatılır. Senkovskiy açıklamalarında yer yer Türkçenin özelliklerini Rusça, İngilizce veya Fransızca gibi dillerle kıyaslayarak anlatır.

Şekil 3 1829 tarihli ikinci bölümden bir kesit (7. s.). “Sıfatlar Hakkında” başlıklı kısımda, 10. maddede şöyle deniyor: “Sıfatlar her zaman [nitelediği] ismin önüne gelir ve İngilizcede olduğu gibi dil bilgisi yönüyle hiçbir değişikliğe uğramaz.”

Senkovskiy’in kitabının dil bilgisini içeren 2. bölümü Kononov’un verdiği bilgiye göre “Rusya’da yazılan ilk Türkçe grameri” dir. Ancak kitap ilk olsa da niteliğiyle kendisinden sonraki eserleri bile aşmıştır (Kononov, 2009: 206). Bu bakımdan kitabın adı (cep kitabı) ve hazırlanma amacı (seferdeki askerler için) bizleri yanıltmamalıdır. Senkovskiy’in Osmanlı Türkçesinin konuşma dilini esas alan bir sözlük ve bir de dil bilgisi hazırlamasını sağlayacak etkenler arasında Vilnius Üniversitesinin sağladığı kaynakla Osmanlı Devleti’ne seyahate çıkması sayılabilir. İstanbul, Lübnan, Şam, İskenderiye ve Kahire gibi yerlerde bulunan Senkovskiy Arapça ve Türkçe bilgisini bizzat bu dillerin konuşulduğu ortamda bulunarak ilerletir. Senkovskiy’in 1820’de İstanbul’da, Rus Elçiliğinde vazife almış olması da yine bu bağlamda göz ardı edilmemelidir (Kim ve Şastitko, 1990: 203). Üniversitede edindiği teorik tahsil sonrasında Senkovskiy’in Türkçe ve Arapça bilgisini uygulama seviyesinde ilerletmek ve araştırma yapmak üzere Akdeniz’in doğu havzasında seyahate çıkmış olması o dönemdeki Doğu bilimcilerde çok rastlanmayan artı bir özellik olarak nitelenmektedir (Kim ve Şastitko, 1990: 146)

Türk dili araştırmaları tarihindeki öneminin yanında kitabın ilgi çekici başka yönlerinin de olduğu söylenebilir. Zira Kononov’un da belirttiği üzere söz konusu kitabın ilk baskısının tarihi 1828-1829 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşlarına denk gelirken ikinci baskının yapıldığı 1854 yılı ise bu kez Kırım Savaşı’nın yaşandığı yıllardır (Kononov, 2009: 205-206). Bu noktada yukarıda atıfta bulunulan *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya do seredinıy XIX*

veka adlı kitaptaki bazı değerlendirmelere yer vermek uygun düşer. Buna göre 1830'larla birlikte Rus Doğu biliminin atılım kaydettiği belirtilir ve bu alandaki ilerlemelerin “Şark Meselesi”yle yakından ilgili olduğu vurgulanır. Burada bilhassa asrın ikinci yarısındaki Kırım Savaşı'nın Rus Doğu bilimine gerek dil gerekse de bölge/ülke araştırmaları açılarından yön verdiğinden bahsedilir (Kim ve Şastitko, 1990: 186). Görüldüğü üzere Senkovskiy'in kitabının ortaya çıkmasını ve ikinci baskısının yapılmasını günün şartları dâhilinde yorumlamak mümkündür. Elbette bu anlatılanlar Senkovskiy'in kitabının Türk dili araştırmaları tarihindeki önemini inkâr etmek için değil aksine Rusya'daki teorik ve uygulamaya dönük Doğu bilimi çalışmalarının birbirlerinin gelişmesini olumlu yönde nasıl etkilediğini göstermek içindir.

Son söz olarak Senkovskiy'in bu yazıya konu olan kitabını örnek göstererek Rusya'daki genelde Doğu bilimi ve özelde de Türklük bilimi çalışmalarını değerlendirirken dönemin siyasi şartlarını ve devletlerin siyasi, ekonomik ve dinî hedeflerini göz önünde bulundurmanın faydalı olacağını söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- Duranlı, Muvaffak, “Osip Senkovskiy'in Rus Türkolojisinin Gelişimine Katkısı”, *Türk Dünyası*, 45, Bahar 2018, 77-91. s.
- Eren, Hasan, *Türklük Bilimi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara 1998.
- Kim, Georgiy Fyodoroviç ve Şastitko, Pyotr Mihayloviç, *İstoriya oteçestvennogo vostokovedeniya do seredinıy XIX veka*, Nauka, Moskova 1990.
- Kononov, Andrey Nikolayeviç, *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi*, Rusçadan Azerbaycan T. Çev. Kamil Veli Nerimanoğlu; Türkiye T. Çev. Nazım Muradov ve Yakup Sevimli, TDK Yay., Ankara 2009.
- Konrad, Nikolay İosifoviç, “Staroye vostokovedeniye i yego novıye zadaçi”, *Zapad i vostok*, Stati, Nauka, Moskova 1966.
- Senkovskiy, Osip, *Karmannaya kniga dlya russkih voınov v turetskih pohodah*, Çast pervaya, V tipografii Departamenta narodnago prosveşeniya, Sankt Peterburg 1828.
- Senkovskiy, Osip, *Karmannaya kniga dlya russkih voınov v turetskih pohodah*, Çast vtoraya, V tipografii Departamenta narodnago prosveşeniya, Sankt Peterburg 1829.